

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ
Книга 2 — ГЕОГРАФИЯ
Том 94, 2002

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA „ST. KLIMENT OHRIDSKI“
FACULTE DE GEOLOGIE ET GEOGRAPHIE
Livre 2 — GEOGRAPHIE
Tome 94, 2002

„MITTELEUROPA“ И ГОЛЕМИТЕ ПРОСТРАНСТВА (ГЕОПОЛИТИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ НА КОНТИНЕНТАЛНОТО ЯДРО)

II. ПОЛИТИЧЕСКА ОРГАНИЗАЦИЯ НА MITTELEUROPA — ТРАДИЦИЯ, СЪВРЕМЕННОСТ И ПЕРСПЕКТИВИ

МАРИН РУСЕВ

Катедра по регионална и политическа география

Марин Русев. „MITTELEUROPA“ И БОЛЬШИЕ ПРОСТРАНСТВА (ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ КОНТИНЕНТАЛЬНОГО ЯДРА). II. ПОЛИТИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ MITTELEUROPA — ТРАДИЦИЯ, СОВРЕМЕННОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВИ

Ета статия явялется продолжением публикации в предшествующем томе 93 Ежегодника, где о геополитическом обозначении пространственного ядра в Европе, используется классический термин „Mitteleuropa“. Он отражает сущность одного из значимых о мировой геополитике Больших пространств. Автор ставит себе целью раскрыть геополитическую преемственность в поведении культурно-политических субъектов в „Mitteleuropa“ и ее сердцевины — Германии и немецко-язычных стран. Прослеживаются хронологические и пространственные рамки немецкого цивилизационного послания в Европе.

Ключевые слова: Немецкая геополитическая мысль, Немецкое геополитическое сознание, национальное государство, пангерманизм, Западный санитарный кордон, Германский вопрос, географическая судьба, географический паспорт, немецкоговорящие страны, цивилизационное послание.

Marin Roussev. „MITTELEUROPA“ AND THE GREAT AREAS (GEOPOLITICAL DIMENSION OF THE CONTINENTAL KERNEL). II. POLITICAL ORGANISATION OF MITTELEUROPA — A TRADITION, CONTEMPORANITY AND PROSPECT

This article is a continuation of the publication in the last volume 93 of the Yearbook, where the classical term „Mitteleuropa“ is used for indicating of the spatial kernel in Europe. This term images the character of one of the important for the world geopolitics Great Areas. The author wants to point out the geopolitical continuity in the behavior of the cultural and political subjects in Mitteleuropa and its core — Germany and the German-speaking countries. The chronological and spatial frames of the German civilizational epistle in Europe are retraced.

Key words: German geopolitical thought, German geopolitical mind, national state, pangermanism, West sanitary cordon, German point, geographical fate, geographical passport, German-speaking countries, civilizational epistle.

Настоящата статия е продължение на публикацията в предходния том 93 на Годишника, където за геополитическо означаване на пространственото ядро в Европа се използва класическият термин „Mitteleuropa“. Този термин в най-пълна степен отразява автентична същност на едно от значимите за световната геополитика Големи пространства. В първата част *Mitteleuropa* е представена като класически пример за геополитическо осъзнаване на пространствената адекватност на обществените интереси и цели. *Mitteleuropa* е и обект, и предмет на теоретично геополитическо съзнание, формирало се под въздействието на комплекс от конкретни пространствено-исторически условия и отразило се върху развитието на геополитическите концепции в Европа, Русия и Америка. Във втората част авторът цели да разкрие геополитическата приемственост в поведението на културно-политическите субекти в *Mitteleuropa* и нейната сърцевина — Германия и немскоезичните страни. За тази цел е необходимо да се проследят хронологично пространствените рамки на немското цивилизационно послание в Европа и традиционните вектори във външната политика на Германия и Австрия. Второстепенна, но важна за България, цел е дефинирането на „посредните и непосредните пространствени съотношения“ (по Батаклиев, 1937) между *Mitteleuropa*, Балканите и България.

ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД ПРИ ОПРЕДЕЛЯНЕ ПОЛИТИКОГЕОГРАФСКИЯ ОБХВАТ И ГЕОПОЛИТИЧЕСКОТО ПОВЕДЕНИЕ НА MITTELEUROPA

Генетичният подход при анализа на традиционните геополитически отношения между *Mitteleuropa* и другите континентални Големи пространства изисква своеобразна проверка на историята, чрез която да се докаже историко-географският фундамент на немската геополитическа мисъл от XIX и XX в. Успоредно с това е възможно да се изведат паралели, чрез които геополитическото съзнание на *Mitteleuropa* да се представи като основа и потвърждение на историята на Стария континент.

Културно-политическото обособяване на *Mitteleuropa* започва с налагането на римската традиция на север от Алпите. По-конкретно това е експанзията на Римската империя в Галия (днешна Франция), белязана от походите на Юлий Цезар през I в. пр. Хр. и на Октавиан Август през I в. срещу германските племена в горните и средните течения на Рейн и Дунав. Етно-политическото обособяване на *Mitteleuropa* започва в началото на новата ера, когато варварските германски племена (готи, бургунди, вандали, франки, англи, сакси, лонгобарди) изтласкват келтите от Средноевропейската (Германската) равнина и Галия. Постепенно те отнемат и територии в западните периферии на Римската империя (Британските острови, Пиринейския полуостров) и дори в северната част на Апенинския полуостров, където образуват независими държави.

Първото политическо обединение на *Mitteleuropa* е извършено от франките, чийто крал Карл Велики постепенно завладява и покръства по-голямата част от Западна и Централна Европа. През 800 г. той е коронясан от папата за император на Западната (Свещена) Римска империя. През 843 г. във Вердюн неговите внуци разделят империята на три самостоятелни държави — Франция, Италия и Германия (вж. фиг. 4 в първата част). През X–XV век Свещената Римска империя постепенно се превръща в империя на германите. През 962 г. техният крал Отон I се

провъзгласява за император на „Свещена Римска империя на германската нация“. Въпреки първоначалното схващане за четирисъставния характер на империята, включваща Германия, Рим, Галия (Френското и Бургундското кралство) и Славения (славянските земи между реките Елба и Одер), френските земи постепенно се изплъзват от върховенството на императора. Бацаров (1999) обяснява това с по-малкия демографски и стопански потенциал на Германия, въпреки нейното разположение в географския център на средновековния Запад. Според него центърът се оказва неспособен да издържи бремето на фокусираната върху него система на междудържавни отношения. Може да се добави, че с времето все по-силна роля в това отношение започва да играе и морската (средиземноморска и най-вече северноатлантическа) ориентация на френското стопанство и държавност.

От 1273 до 1806 г. тронът на Свещената Римска империя принадлежи на австрийските Хабсбурги. Австрия се обособява като самостоятелен политически субект в Европа през XIII в. по династически причини. Постепенно тя подчинява Бохемия и Унгария. Пространственият обхват на *Mittleuropa* се измества на изток и включва Австрийската империя, германските държави (вкл. Източна Прусия) и Северна Италия. Германският натиск на изток започва през X–XII в. с колонизацията на славянските земи в районите на Елба и Одер (Бранденбург и Прусия). През XIII в. тевтонските рицари достигат р. Висла, а през XIV в. — Прибалтика и западните руски територии.

През XV–XVI в. *Mittleuropa* става ядро, в което се заражда Реформацията и протестантството. Хуситските войни, идеите на Лутер, Мюнцер и Калвин, контрареформацията, църковното разделение и Тридесетгодишната война (1618–1648 г.) предизвикват раздробяване на германските земи. Властта в *Mittleuropa* е в ръцете на католическата хабсбургска династия. През 1519 г. Карл V е избран за германски император, а неговата столица е Прага — главният град на Бохемия. Постепенно укрепва и вторият център на силата в *Mittleuropa* — бранденбургските Хохенцолерни в Прусия. Борбата за надмощие между пруската и австрийската династия пречатства геополитическото обединение на германските земи почти до средата на XIX в. През късното Средновековие германски земи са представени от около 360 държавни формирования.

От геополитическа гледна точка Наполеонова Франция може да се представи като мимолетен опит за ново европейско господство на франките и управление на континенталните дела от името на *Mittleuropa*. Под френско управление попада около 1/3 от европейското население. Според Spengler (1932) „на континента Наполеон утвърждава френската кръв на английската (атлантическата — *бел. авт.*) идея“. През 1806 г. по инициатива на Франция 16 южногермански държави създават т. нар. Рейнски съюз. Франц II е принуден да се откаже от императорската си титла. Така окончателно е ликвидирана Свещената Римска империя, доминирана от Хабсбургите. През 1807 г. се създава Вестфалско кралство. Размерът на германските държави е значително уедрен. През 1815 г. Виенският конгрес утвърждава нов принцип на континенталния баланс на силите между пет велики сили, като *Mittleuropa* е представена от две — Австрия и Прусия. Нова крачка към германската консолидация на континенталното ядро е създаването на Германския съюз. Той се състои от Австрия, Прусия, ХанOVER, Бавария, Саксония, Вюртемберг, 29 княжества и 4 свободни града. Върховен орган е Бундестагът във Франкфурт на Майн, но все още под австрийско председателство (Петков, 1993).

Следващата проява на германския реваншизъм е създаденият през 1834 г. Германски митнически съюз, в който влизат 28 държави, но вече без Австрия. Водеща сила става Прусия. Съперничеството между Австрия и Прусия (Германия) е основна черта на културно-политическите и икономическите процеси в Mitteleuropa от средата на XIX и началото на XX в. За разлика от многонационалната Австрия, силата на Германия се изразява в немския дух и национализъм, консолидиращи всички обществени слоеве в страната и Mitteleuropa като пространство, в което немците са доминиращ елемент. Според един от първите изразители на немското геополитическо съзнание — Herder (1821) — „органичната общност на германския народ е лингвистично определена и неговата уникална идентичност трябва да придобие адекватна политическа форма посредством формирането на единна национална държава“. Главен критерий, подхранващ националното превъзходство на германците, е самочувствието за „първичност на езика, самобитност на етноса, древност на характера“. За повечето немски философи германецът е „върховно усилие на природата да създаде най-доброто“. Впоследствие „претенциите за расова чистота се превръщат в едно от най-големите задължения на хитлеровия национализъм“ (Нешев, 1995).

Относително точна формулировка на пангерманската идея от този период прави Кюизьоние (1993): „Австро-Унгарската империя и Прусия не са адекватни, защото не обхващат в границите си цялата германска нация. Райхът от 1871 г. е само Vorstaat, през чието съществуване германските народи ще доведат националното развитие до една завършена политическа формация... Тук обаче не е могла да бъде превъзможната една трудност: кой точно е германец? Дали това понятие включва народите, чийто майчин език е немският?... Фламандският и холандският народ говорят език от същата група... и колонизираните някога от германите народи — прибалтийските например. Към тях трябва да се прибавят и скандинавските и англо-саксонските. Политически това не би имало смисъл. Така че... под германска общност в Централна Европа трябва да се подразбират териториите в Германската империя на Хабсбургите, Швейцария, Холандия, Белгия, Люксембург...“

Двигатели на новото германско единение са НТП, индустриализацията, жп строителството, банковата консолидация, милитаризацията, немската дисциплина и пр. През този период консерватизмът на немската политическа идея значително се отличава от западните либерални демокрации. Анализирайки възраждането на германската културно-политическа традиция през XVII–XVIII век, известният руски учен и дипломат Тютчев още през 1844 г. предвижда новото германско единство. Показателен е коментарът му за френско-германските отношения от времето на Великата френска революция: „...накрая настъпи революция, която изстребвайки във френската националност до корен последните следи на нейното германско начало и сродство и възвръщайки на Франция нейния изключително романски характер, започна против Германия, против самия принцип на нейното съществуване... борба на живот и смърт“ (Тютчев, 1873).

През 1862–1890 г. начело на Германия е Бисмарк, който предприема реформи и превръща Германския съюз в главна континентална сила. В резултат от Френско-пруската война през 1871 г. е прокламирано създаването на Германската империя. С близо 55 млн. поданици тя се превръща в най-многолюдната държава в Европа, а по територия (541 хил. km²) отстъпва само на многонационалната Австро-Унгария. Бисмарк осигурява автономен политически живот на Германия в качеството ѝ на една от Великите сили в континентален и глобален мащаб. В

основата на неговата концепция са дипломатическите, невоенните методи за утвърждаване на континентално господство, неангажираност в пряк военен сблъсък и стратегически изгоден за страната алианс с Австро-Унгария и Русия.

Прави впечатление значителният относителен дял на немското население в новосъздадената империя — 92%. Сред малцинствата се отличават поляците (5,5% от общото население), евреите (1%) и французите (0,4%). По-значителни са религиозните различия — близо 62% от населението е протестантско, а 36% — католическо. С преобладаващо католическо население са Елзас и Лотарингия (76%), Бавария, (71%) и Баден (61%). Империята обединява 26 отделни държави — кралства, херцогства, княжества, свободни градове и територии с особен политически статут. С най-голям териториален и демографски потенциал са Прусия (съответно 64,5% и 61,5% от империята), Бавария (14,1% и 10,7%), Вюртенбург (3,6% и 3,8%), Саксония (2,8% и 7,4%), Баден (2,8% и 3,3%) и Мекленбург-Шверин (2,4% и 1,1%) (Кратъкъ..., 1907).

С противоположни етно-конфесионални характеристики се отличава Австрийската империя. Въпреки консолидиращата роля на католицизма (изповядва се от 77% от поданиците ѝ), етническата мозайка на населението е изключително пестра. Водещи етноси са немският (24%) и унгарският (19%), но отделните славянски общности (чехи — 13%, малоруси — 8%, поляци — 6%, хървати — 4%, сърби — 4%, словаци — 4%, словенци — 3% и др.) съставляват над 2/5 от населението на империята. С най-голям териториален и демографски потенциал изпъкват неавстрийските провинции на империята — Унгария с Трансилвания (съответно 41,7 и 35,8%). Галиция (11,6 и 15,6%), Чехия (7,6 и 13,3%) и Хърватска със Славония (6,3 и 5,2%) (Кратъкъ..., 1907). През 1867 г. с цел да тушира вътрешните противоречия Виена се решава на компромис и признава втората етническа общност — унгарците. Изграждането на дуалистична монархия е началото на края на многонационалната държава. Разминаването между геополитическия принцип за общност на географската съдба на народите в империята и опитите на Хабсбургите да провеждат пангерманска външна политика се оказва решаващо за съдбата на Австро-Унгария. Единствено военно-династическа традиция и високите темпове на индустриализация в края на XIX в. водят до забавяне на центробежните процеси в империята. Главен кредитор на вътрешното стопанско развитие обаче е Германия.

От 1890 г. до края на Първата световна война съдбата на Германия до голяма степен зависи от личността на кайзер Вилхелм II. След оставката на Бисмарк той повежда борба с неговото „русофилско наследство“ (Карагодина, 1996). През този период германският експанзионизъм излиза извън рамките на Европа. Показателни са думите на канцлера Фон Бюлов в Райхстага през 1899 г.: „Да стоим бездейни настрана, както често правехме по-рано, ... докато останалите си разделят сладкиша, ние не можем и не искаме! ... сега имаме интереси във всички части на света“ (Залезъг..., 1995). Две години преди това същият е по-умерен: „Ние не желаем да поставяме никого на сянка, но и ние искаме място под Слънцето“. Очевидно мотивите за германската политика, обусловена от песимизма, че страната е континентално изолирана, в началото на XX век са недостатъчни и придобиват осезаеми глобални измерения. Главен инструмент на външната политика стават търговският и военният флот на страната. Непосредствено преди Първата световна война Германската империя притежава 10 колониални владения и протекторати (Камерун, Того, Югозападна Африка, Източна Африка, Нова Гвинея, Маршалови, Каролински, Мариански острови, част от архипелага Самоа и др.) с

обща площ 2,6 млн. km² (4,2% от колониите в света) и население 12,4 млн. души (2,5% от населението във всички колонии). Германската империя е петата колониална сила в света (Кратък..., 1907).

Нетипичните за континентална сила като Германия океански амбиции предизвикват противодействието на атлантическите държави и стават основна причина за последвалото геополитическо отстъпление на страната. Германия се превръща в империя със световни претенции, но това води до изолирането ѝ в Европа. Независимо от това в началото на Първата световна война тя е втората по икономическа мощ сила в света. Още в началото на XX век Mahan (1910) дава точна характеристика на промените в европейския и световния баланс на силите. Според него „международната обстановка рязко се изостря в резултат от превръщането на Германия от аграрна в промишлена държава“. По численост германската армия отстъпва само на руската, но по обща военна мощ тя няма равностойна в световен мащаб. Тези тенденции са съпроводени от нарастване на населението в Mitteleuropa благодарение на напредъка в медицината и земеделската производителност. Демографското уплътняване води до значителни миграционни вълни към Новия свят, поощрява колониалната експанзия и налага идеята за „нацията без пространство“. Пангерманизмът обаче не е единствената националистическа доктрина в Европа през XIX и XX век. Неговите прояви са съпътствани от подобни идеологии в другите части на континента — панславизма, пантюркизма, английския джингонизъм, келтизма и др.

Постигнатото емпирично могъщество на Mitteleuropa се оказва без значение за изхода от Първата световна война, в която силата на обединеното от Германия и нейния съюзник Австро-Унгария геополитическо континентално ядро е сломена от мощния едновременен натиск на атлантизма и Евразия. По този повод Mackinder (1919) пише: „Не съществува повече еластичност за политическа експанзия ... Политиците не могат да не отчитат географските реалности ..., а пренебрегването на тези реалности води до катастрофални последици. Нагледен пример ... са Австро-Унгарската и Германската империя“. Това, което обаче не отчита Макиндер в случая с Германия, е силата на реваншизма. Катастрофата от Първата световна война служи като мощен пасионарен импулс (по Гумилев, 1990) за последвалото ново геополитическо обединение на Mitteleuropa, облечено в изключително реакционната идеологическа формула на националсоциализма.

Геополитическите загуби за Германия от Първата световна война са значителни, но не и катастрофални. Териториалните загуби съставляват 13% от площта на Германия (Семков, 1992). Над 20% от загубените територии съставляват върнатите на Франция Елзас и Лотарингия. На новосъздадената полска държава са отстъпени значителни части от Прусия, в които живеят около 2 млн. поляци и 2 млн. немци. Неблагоприятен ефект предизвиква и изолирането на Източна Прусия чрез Данцигския коридор. В териториално отношение останалите наложени на страната условия са с по-незначителен геополитически ефект — Саарската област е поставена под управлението на ОН, но за период от 15 години, а Рейнската област е демилитаризирана. Извън Европа обаче Германия губи всичките си колонии. С тежки, но краткосрочни последици са съкращаването на германската армия и огромните репарации в размер на 132 млрд. златни марки. На практика през следващите 15 години са изплатени едва 6–7% от тях. От геополитическа гледна точка най-голяма загуба за Mitteleuropa е разпадането на Австро-Унгария. Заедно с пряко отнетите от Германия територии това означава загуба на военнополитическо влияние върху близо 15–16% от териториалния и демографския по-

тенциал на континента (без европейската част на Съветска Русия). Виена се превръща във второстепенен политически център. Чехия, Словакия, Унгария, Трансилвания, Словения и Хърватска стават част от т. нар. Западен санитарен кордон.

За около 15 години Германия успява да преодолее икономическите, военно-политическите и териториалните ограничения на Версайския договор. Плебисцитът в Саарската област, връщането на военната повинност, морското споразумение с Великобритания (1935), милитаризацията на Рейнската област, подписването на антикоминтерновския пакт (1936), аншлусът с Австрия, Мюнхенското съглашение за Судетите (1938), окупацията на Чехия и Словакия, пактът „Рибентроп-Молотов“ (1939) — всяко от тези събития може да се приеме като условно начало на новата война. В нея Германия (този път с помощта на Италия) прави своя последен военен опит да обедини Mitteleuropa и чрез нея да завладее своето жизнено пространство. Що се отнася до Италия, за нея е характерен по-скоро опит за вътрешна промяна, базираща се на идеите за консервативна революция, отколкото за решаване на вътрешни проблеми чрез външна експанзия.

Същевременно все още недостатъчно добре изяснена остава вината на СССР в този кървав конфликт. Автори като Гелер и Некрич (1994), Бунич (1994) и Суворов (1994) едва след около половинвековно закъснение дават поводи за ревизия на редица вече утвърдили се както на Изток, така и на Запад исторически идеологии за генезиса на Втората световна война. Нацистка Германия е набедена като единствен виновник за нея. Тя се превръща в нарицателен пример за връзка между национализъм и териториален експанзионизъм и понася огромни материални, политически и морални следвоенни поражения. В световната историография и дипломатическа практика нейното име се налага като синоним за агресор, а творците на Версайската система и войнстващият съветски комунизъм се прикриват зад ролята на невинна жертва. Според мен основанията за такъв двоен стандарт трябва да се търсят в обективно съществуващите пространствени геополитически закономерности на континента, а не в субективно декларираните обществени геостратегически интереси.

В резултат от Втората световна война Германия губи около 25% от териториите си от преди 1938 г., в които живее 1/5 от демографския ѝ потенциал. Основната част от отстъпките са в полза на Полша, която измества своя географски център на запад. Преки жертви на войната са около 20–25% от мъжкото население в остатъчна Германия. Унищожена е почти цялата производствена и транспортна инфраструктура, както и около 40% от жилищния фонд. Страната е практически окупирана и административно-политически разчленена, армията е разпусната, флотът — конфискуван. В периода на „студената война“ Mitteleuropa е разделена на две части. По-голямата част от нея (скандинавските държави, ФРГ, Австрия, Швейцария и Италия) са кооптирани към атлантическия Запад. В зоната на съветското влияние за около половин век остават Прибалтика, ГДР, Чехословакия, Унгария и по-голямата част от Балканите. Около 10 млн. етнически немци са преселени в Германия само през първите следвоенни години, до 1989 г. — още около 5 млн., а след разпадането на СССР — близо 2 млн. души. Основният демографски натиск в това отношение е насочен към бившата ФРГ.

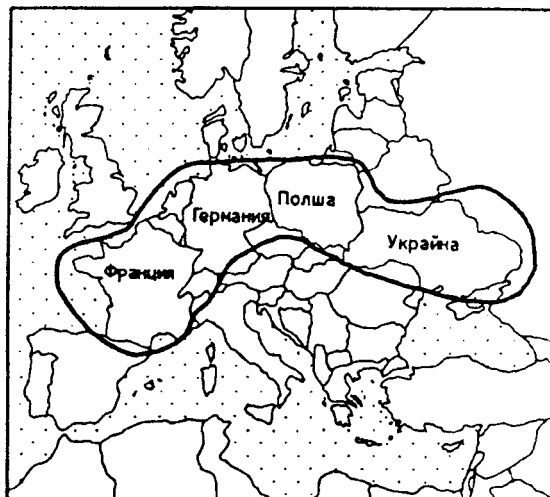
Реална представа за относителното възраждане на политико-икономическата и военната мощ на ФРГ през втората половина на ХХ в., както и породените от този процес обществени дебати, дава Рот (1995a). В един уникален сборник от статии, разглеждащи геополитическото поведение на Германия, той до голяма степен изразява следвоенната германска либерална гледна точка както при оцен-

ката на двете световни войни, така и при пространствената формулировка на „германския въпрос“. Посоченият сборник може да претендира и за съвременно ръководство по геополитическо поведение на обединена Германия в „новата европейска координатна система“. По терминологията на Сорокин (1996) това е времето на „третата вълна в геополитиката“.

След краха на нацизма през 1945 г. Германският въпрос изглежда предрешен. Експанзионистичната следвоенна политика на СССР и разширяването обсега на атлантизма в Европа са ново предизвикателство за континенталното европейско ядро през периода на „студена война“. За нейния отзвук в германското общество Рот (1995a) пише: „Двойната американска концепция, състояща се от плана „Маршал“ и политиката на ограничаване, беше предпоставка за изграждането на общност на западните държави, която успя да се развие като общност от равноправни и процъфтяващи нации. Тази политика преодоля господстващата неприязън на западногерманското население към превръщането на военната сила в част от политиката, неприязън, произхождаща от Втората световна война. Окончателното признание на западногерманския отбранителен принос се основаваше не толкова на осъзнаването, че силата е необходима за воденето на свободна и независима политика, колкото на признанието, че на заплахата от Изток би могло да се противопостави единствено с „политика на силата“. Затова Бундесферът представляваше от самото си начало по-скоро чиста необходимост, наложена отвън.“

С цел да защити новите приоритети на западногерманското общество и да предотврати нова съветска намеса в Средна Европа канцлерът Аденауер дори отхвърля нотата на Сталин от 1952 г., в която се предлага създаването на единна, но неутрализирана във военно-политическо отношение Германия. Под атомната закрила на САЩ и включена в НАТО, остатъчна Германия съзнателно се отказва от политическо лидерство и съсредоточава своята енергия в икономическата област. В идеологически план двете колони, върху които е изградена новата по географска форма германска държавност, стават антифашизмът и антикомунизмът. За германски граници обаче се смятат границите на страната от 1937 г., признати от съюзническите сили по време на капитулацията от 1945 г., а нейното разделение е само формално признато от Бон (Filipp, 1984).

През 1990 г. Германия е отново обединена, а през 1994 г. окупационните армии се оттеглят от страната. Според Рот (1995b) с това „започва нова глава в немската политика и отговорност в една Европа, стремяща се към супранационален строй“. Германският въпрос отново става актуален, но неговата специфика се видоизменя, както в културно-политическо, така и в пространствено отношение. Германското обединение може да се разглежда като нова формула за геополитическа консолидация на Mitteleuropa под егидата на Берлин. В ролята на помощен център и геополитическа алтернатива на Виена и Рим все по-ясно се извява Варшава. В потвърждение на нарасналото геополитическо значение на Полша в края на XX в. е и очертаното от Бжежински (1997) „ядро (или по скоро „ос“ — бел. авт.) на европейската сигурност, включващо Франция, Германия, Полша и Украйна“ — един типичен пример за геополитическо мислене в новите условия с отчитане на решаващото влияние на фактори като географско положение, големина и конфигурация на територията, геостратегическа динамика на интересите и пр. (фиг. 1). Реализирането на подобен проект може да доведе до две значими последици. На първо място — изместване на геополитическото ядро на Европа на изток. Освен това нарастват предпоставките за герmano-руско сближаване на интересите и възвръщане на руското (евразийското) влияние на континента.

Фиг. 1. Ядро на Европейската сигурност (по Бжежински, 1997)

Fig. 1. European safety kernel (by Bzezinsky, 1997)

На практика засега се наблюдава единствено изместване обхвата на атлантически ориентирани държави на изток, което предизвиква консолидиране както на европейските държави като цяло, така и на държавите от Mitteleuropa, в частност. Едновременно с преформулирането на обхвата на европейското пространство се забелязва и изместване на неговия център от Франция към обединена Германия. От геополитическа гледна точка този процес се съпровожда от ново дефиниране на пространствения обхват и геополитическото съзнание на Mitteleuropa. Това е основание за значителна тревога във Франция, където се отдава предпочитание на термина *l'Europe médiane* (Parker, 1994). Представява ли обаче обединението на Германия и формирането на нови геополитически отношения в Европа действителна опасност за континенталната стабилност в началото на XX и началото на XXI век? Според Бжежински (1994) отговорът на този въпрос е категоричен: „В такъв широк континентален контекст германската мощ ще бъде умело контролирана, като по този начин най-после ще се разреши въпросът с предизвикателството към европейския баланс на силите, дошло през този век с израстването на Германия като най-могъщата национална държава в Европа.“

СЪВРЕМЕННА ГЕОПОЛИТИЧЕСКА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ГЕРМАНИЯ И НЕМСКОЕЗИЧНИТЕ ДЪРЖАВИ

Дори и в значително стеснените от историята пространствени рамки Германия остава една от водещите в съвременното социално-икономическо развитие държави. Според ключови географски показатели като територия и население тя заема съответно 59-то и 12-то място в света, но по брутен продукт и външотърговски оборот заема съответно 3-то и 2-ро място. В по-подробен план съвременната значимост на Германия е представена в нейния географски паспорт на табл. 1. С цел разграничаване параметрите на Германия и немско езичните държави е представен и техният сумарен географски паспорт. В пространствения обхват на понятието немскоезични държави безспорно се включват Германия, Австрия,

Таблица 1

Географски паспорти на Германия и немскоезичните страни – относителен дял от света по осреднени данни за 1998–2000 г. (%)

Германия		Немскоезични страни	
Територия	0,27	Територия	0,36
Население	1,38	Население	1,65
Производство на цимент	2,72	Производство на алуминий	3,01
Производство на алуминий	2,79	Производство на цимент	3,31
Производство на вино	3,23	Производство на пшеница	3,51
Производство на пшеница	3,25	Производство на вино	4,68
Производство на електроенергия	4,26	Производство на електроенергия	5,22
Производство на стомана	5,68	Производство на стомана	6,76
Б В П	6,32	Б В П	7,79
Б Н П	8,11	Производство на ечемик	9,59
Производство на ечемик	8,57	Б Н П	10,05
В Т О	8,62	Производство на леки автомобили	10,75
Производство на леки автомобили	10,52	В Т О	11,65

Източници: Images économiques du monde. Paris, 1999; 2000; Статистически годишник, С., НСИ, 1998; 2000; Der Fischer Weltalmanach 2001. Frankfurt am Main, 2000.

Швейцария, Люксембург и Лихтенщайн. В тях немският език е официален и (или) доминира сред населението им.

С много по-голяма значимост се откроява мястото на немскоезичните страни в Европа. По размер на територията Германия е на 5 място сред държавите на континента, но е безспорен лидер със своя демографски и социално-икономически потенциал. Тя е разположена върху 5% от територията, но в нея живеят 12% от населението на Европа. Същевременно Германия дава близо 22% от БВП и 25% от БНП сред страните от континента. Немско езичните държави като цяло обхващат около 7% от територията на Европа, но в тях живеят почти 15% от населението и се произвеждат над 26% от БВП и над 30% от БНП на континента (за целите на изследването сумарните данни за Европа са изчислени без да се включва европейската част на Русия). Същевременно немското културно-политическо влияние в Европа се отличава с още по-широк пространствен обхват и социално-икономически потенциал. В него освен посочените немско езични държави условно могат да се включат редица страни и историко-географски области, в които немското културно-политическо и икономическо влияние играе решаваща роля за общественото им развитие. Такива са Елзас и Лотарингия, Дания, Нидерландия, Чехия, Прибалтика, Унгария, Словакия, Полша, Словения, Хърватска. Заедно с тях ареалът на разпространение на немското цивилизационно послание на континента и неговият социално-икономически потенциал нарастват съответно на 14, 29, 34 и 39%. Прави обаче впечатление, че удвояването на териториалния и демографския потенциал не се съчетава с адекватно увеличаване на brutния продукт. Очевидно е, че по-голямата част от посочената периферна група страни може да се разглежда по-скоро като потенциален резерв при разрастване ролята на Германия и немскоезичните страни в континентален мащаб, особено що се отнася до страните от Източна Европа. В този смисъл трябва да се разглеждат и немските културно-политически позиции в Скандинавия, Трансилвания, Украйна и на Балканите.

Така очертаните пространствени социално-икономически и културно-политически рамки на Mitteleuropa до голяма степен съответстват на посочения от Бжежински (1997) „исторически радиус на конструктивното немско културно влияние“. Общо 8 от условно посочените 26 държави или историко-географски области, представящи като цяло пространствения обхват на Mitteleuropa, са съседни на Германия от първи ранг, а 5 са от втори ранг. Значителна част от останалите се отличават с благоприятна транспортно-географска достъпност спрямо отделните региони на Германия. От значение в това отношение са възможностите, които предлагат водните връзки по Северно и Балтийско море, речно-каналната система между Рейн, Елба и Дунав, както и сухопътната транспортно-комуникационната инфраструктура от центъра към периферията на Европа.

Един от ключовите индикатори за геополитическата значимост на отделните страни в съвременния свят продължава да е техният военен потенциал. В резултат от двукратните геостратегически поражения на страните от Mitteleuropa през XX в. днес техният военен потенциал е значително отслабен и лишен от възможността за провеждане на самостоятелна външна политика. Австрия води типична неутрална следвоенна политика, военната мощ на Италия и Германия е редуцирана и поставена под контрола на НАТО. Евразийският контрол над Унгария, Чехия и Полша е заменен от контрола на северноатлантическия алианс. В периода на „студената война“ ФРГ има близо 500-хилядна армия (Зарубежное ..., 1981). В резултат от споразуменията по формулата „2+4“ Бундесферът на обединена Германия се задължи да редуцира своя състав до 370 хил. военнослужещи (Мьорхел, 1995), макар че още през 1993 г. той е договорно лимитиран до 345 хил. (Рачев, 1993). Въпреки конвенционалните ограничения върху военния потенциал на Германия днес тя продължава да играе значителна роля в баланса на силите в европейското военностратегическо пространство. От огромно значение в това отношение е декларираната воля на Берлин за помирение със съседните страни (най-вече с Франция, Полша и Чехия), както и със страните от бившия СССР.

Обединена Германия започва все повече да осъзнава особения си статус на най-важна държава в Европа — като икономически локомотив на този регион и като евентуален лидер на ЕС. Засега Германия е единствената европейска страна, която носи геополитическа отговорност за новоосвободилата се част от Mitteleuropa „по начин, смътно напomniaщ за вече позабравения образ на една ръководена от Германия Средна Европа“ (Бжежински, 1997). Обединена Германия се превръща в нов център на силата в рамките на обединена Европа.

ЕВРОПЕЙСКИЯТ ДИАГОНАЛ, БАЛКАНИТЕ И БЪЛГАРИЯ

Една от главните цели на атлантизма е да препятства геополитически алианси между Големите пространства в Евразия. Основен геостратегически инструмент в това отношение е изграждането т. нар. санитарни кордони. Западният „санитарен кордон“, заема значително меридионално пространство в Източна Европа. Неговата основна цел е конфронтацията между Русия (Евразия) и Германия (Mitteleuropa). От своя страна традиционната стратегия на Mitteleuropa се отличава с перманентен вектор, насочен към създаването на независим диагонален европейски коридор, насочен към Балканите, Кавказ и Персийския залив. Според Радев (1924) съобщителните отношения в европейския диагонален са предопределени от „физическия геофактор“. Убедителни доводи за „морфоложкия характер“

на геополитическия диагонал между Средна Европа и Балканския полуостров и „природно-естествените връзки“ между тях дава също Батаклиев (1937). Според него Балканският полуостров е „природно напълно отворен към Средна Европа“, а с най-голямо значение в това отношение е р. Дунав.

Балканите са един от най-конфликтните геополитически възли в света. Тук се преплитат интересите на Mitteleuropa, Евразия, Атлантизма и ислямския свят. За да се анализира съвременното геополитическо положение на Балканите, е необходимо да се изяснят редица специфични природни, историко-политически и социално-политически фактори. В класическата българска географска литература има редица изследвания по този въпрос, но в най-пълна степен той е изяснен от Радев (1924) и Батаклиев (1937). Според Радев (1924) Балканският полуостров „се явява най-здрава и най-стабилна мостова твърдина, която свързва тясно цялата централна и югоизточна част на европейския материк с Предна Азия и Северна Африка“. Много по-задълбочено геополитическо изследване на Балканския полуостров и мястото на България в него прави Батаклиев (1937). По неговите думи „Балканският полуостров е най-средиземната суша на земното кълбо, а България — най-балканската държава“. В началото на ХХІ век, след разпадането на Югославия, такава констатация е валидна и за редица балкански страни като Босна, Косово и Македония, но това не означава, че геополитическата значимост на нашата страна е намаляла. Пресичането на важни сухопътни направления, широкият излаз на Черно море и р. Дунав, съседството с НАТО и държавите от бивша Югославия, близостта до Проливите и Източното Средиземноморие правят и днес земите ни изключително актуален обект на международните отношения (Русев, 1997, 2000).

Днес на запад от българските граници все още не е приключил процесът на формиране на политическата карта върху територията на изкуствено създадената в началото на ХХ в. многонационална Югославия. Основание за такава констатация дава все още неясният политически статут на страни като Босна и Херцеговина, Македония, Косово и др. В редица класически изследвания основателите на българската политическа география сочат, че сърцевината (средецът, стожерът) на Балканския полуостров е разположен между София, Скопие и Ниш. Като основен довод за такова заключение се използва геоморфологичният централитет (по Радев, 1924) на това пространство, който предопределя тяхното ключово транспортно значение. Редица съвременни автори (Христов, 1997; Карастоянов, 1997) се придържат към подобни тези. Христов (1997) дори лансира идеята, че „софийската геополитическа зона е хартландът на Балканите“. Трудно защитимо е обаче неговото твърдение, че същевременно софийската геополитическа зона може да „приобщава останалите геополитически зони на България и да интегрира българското географско пространство“. Подобна едностранчива теза е неадекватна на новите балкански реалности. Съвременната геополитическа динамика дава основание като балкански стожер да се означа по-голямо пространство, разширено в посока към Белград, Сараево и Прищина. Това се налага от увеличилата се през последните десетилетия геополитическа стойност на сръбската столица, новите политически граници на полуострова, увеличената относителна тежест на новите държавности в западната част на полуострова, албанската културно-политическа и военна инвазия, големите промени в комуникационните технологии и географията на транспортната инфраструктура на Балканите.

Според Карастоянов (1997) „България е „средецът“, сърцевината или ако се приеме тезата на Макиндер, „хартландът“ на Балканския полуостров“. Трябва обаче

да се посочи, че от началото на века, когато за пръв път са формулирани подобни идеи, до днес геополитическата ситуация в света, Европа и на Балканския полуостров се променя значително. Днес едва ли може толкова еднозначно и категорично да се посочва един-единствен „средец“ или „хардланд“ в Балканския геополитически възел. В зависимост от критериите за оценка, на Балканите могат да се посочат поне четири значими геополитически „ядра“. В транспортно-търговско отношение първостепенното значение на българското пространство е неоспоримо. В етно-конфесионално отношение обаче възелът от проблеми е разнородната бивша югославска република Босна и Херцеговина. Третото геопространство, което може да претендира за висока геополитическа тежест на Балканите, е Македония, която има едва десетилетната държавна традиция, непризната под една или друга форма от своите съседи. Всъщност именно това невралгично пространство на Балканите визира Радев (1924), когато първи употребява понятието „средец“. Във военно-политически план ясно се очертава и четвърто геополитическо ядро в Балканския геополитически възел — Турция.

След своето обединение през XIX в. Германия неколккратно насочва значителна част от своя икономически и военно-политически потенциал за овладяването на пространството между Северно море и Персийския залив, но е съкрушена от едновременния натиск на Атлантическите държави и Русия (СССР). Днес обединена Германия отново демонстрира своите външнополитически претенции върху европейския диагонал, но в рамките на наложените ѝ атлантически ангажменти. Главен инструмент в модерната германска геополитика на диагоналите е външната икономическа активност на страната. След „студената война“ Германия се възползва от общественно-политическите трансформации в Източна Европа и възвръща своите традиционни икономически позиции в региона. През периода 1991–2000 г. тя е лидер сред външнотърговските партньори на: Чехия (38% от външнотърговския ѝ оборот), Унгария (33%), Полша (31%), Словакия (28%), Словения (25%), Гърция (20%), Румъния (19%), Турция (19%), Хърватска (18%), Македония (18%), СР Югославия (18%), Латвия (17%), Литва (16%). За повечето от посочените държави Германия е и главен външен инвеститор.

През първата половина на XX в. Германия се утвърждава като главен външно-икономически партньор на България, като в края на 30-те години нейният дял във външнотърговския ѝ оборот достига 65–70%. През периода на „студената война“ над половината от външната ѝ търговия се осъществява с бившия СССР, като през 80-те години неговият дял достига 62%. При променените геополитически условия на „студената война“ общият относителен дял на ГДР и ФРГ, Австрия и Швейцария през този период е едва 10–11%. Днес относителният дял на Германия и немско езичните държави достига 16–17% от външнотърговския оборот на България, като показва стабилна тенденция към увеличаване. На тях се падат и около 30% от външните инвестиции в страната.

В своята следосвобожденска история България неколккратно демонстрира прогермански външни приоритети. Според господстващото у нас материалистическо марксистко обяснение на историята прогерманската българска външна политика е до голяма степен резултат на субективни фактори. Незаслужено малко внимание в това отношение се отделя на обективно съществуващите пространствени геополитически фактори, които често се тълкуват като проява на елементарен географски детерминизъм. Според мен е наложителен един нов алтернативен прочит на европейската, балканската и българската ретроспектива, която оптимално да съчетава хронологичния и хорологичния подход. Такова съчетание мо-

же да ни предпази от типичния за българския политически елит конюнктурен субективизъм и да гарантира верни ориентири при моделирането на глобалната и регионалната геополитическа динамика в перспектива.

* * *

При оценката на съвременното геополитическо положение на Германия, немско езичните страни и Mitteleuropa е необходимо да се отчитат редица нови моменти, отразяващи реалностите на новия век и критериите на съвременната глобална политика. Вярна оценка на тези реалности дава Бжежински (1997): „През по-голямата част от историята на международните отношения основа на политическия конфликт е териториалният контрол. ... мащабът на националната територия си остава един от главните критерии за статус и сила. За повечето национални държави обаче проблемът за притежаваните територии напоследък губи своята значимост. ... Управляващите национални елити започват да си дават сметка, че фактори, различни от териториалния, са решаващи за определяне на международния статус на една държава. ... Икономическият успех и превъплъщаването му в технически напредък може също да бъде ключов критерий за сила. ... Въпреки това географското положение продължава да определя непосредствените приоритети на дадена държава и колкото по-голяма е нейната военна, икономическа и политическа мощ, толкова по-голям е радиусът на въздействие — на нейните жизнени геополитически интереси, на нейното влияние и ангажменти отвъд непосредствените ѝ съседи.... Политическата жизнеспособност, идеологическата гъвкавост, икономическата динамичност и културното послание стават решаващите измерения“.

ЛИТЕРАТУРА

- Батаклиев, Ив. Сравнителен преглед на политикогеографското положение на България. — *Известия на БГД*, 1937, № 7.
- Бацаров, З. Геополитически системи. С., 1999.
- Бжежински, Зб. Извън контрол. С., 1994.
- Бжежински, Зб. Голямата шахматна дъска. С., 1997.
- Бунич, И. Операция гроза. Санкт Петербург, 1994.
- Гелер, М., А. Некрич. Утопията на власт. С., 1994.
- Гумилев, Л. География етноса в историческия период. Л., 1990.
- Залезът на старата Европа. Сборник документи за историята на международните отношения в края на XIX и началото на XX век. С., 1995.
- Зарубежное военное обозрение*, № 1, 1981.
- Карагодин, А. Русско-германският союз по Бисмарку. — *Элементы*, 1996, № 7.
- Кратък статистически сборник. (съставител К. Попов). С., 1907.
- Кюизьоние, Ж. Етнология на Европа. С., 1993.
- Мьорхел, М. Вътрешното ръководство 2000 — оформянето на бъдещето. — В: *Спиралата на мира. Германските въоръжени сили в период на промяна*. С., 1995.
- Нешев, К. Национализмите: От Хитлер до Паисий. С., 1995.
- Петков, П. Записки по история на новото време. С., 1993.
- Радев, Ж. Географска и етнографска Македония. — *Македонски преглед*, 1, 2, 1924.
- Рачев, В. Отбранителната достатъчност като военнополитическа концепция. — *Военен журнал*, 1993, № 6.
- Рот, Г. Предговор. — В: *Спиралата на мира. Германските въоръжени сили в период на промяна*. С., 1995 а.
- Рот, Г. Двете световни войни и Германският въпрос. — В: *Спиралата на мира. Германските въоръжени сили в период на промяна*. С., 1995 б.

- Русев, М. Географското положение и националната сигурност на България. — *Проблеми на географията*, 1997, № 3-4.
- Русев, М. Традиционни и съвременни геополитически предизвикателства пред българската външна политика. — В: 50 години Географски институт. Сборник от доклади. С., 2000.
- Сорокин, К. Геополитика современности и геостратегия России. М., 1996.
- Семков, М. Записки по съвременна история. С., 1992.
- Суворов, В. День „М“. М., 1994.
- Тютчев, Ф. La Russie et l'Allemagne. — *Русский архив*, Вып. 10, 1873, кн. 2.
- Filip, K. Political geography around the world III Facing the political map of Germany. — *Political geography quarterly*, 3, 3, July 1984.
- Herder, G. Ideen zu einer Philosophie der Geschichte der Menschheit. Leipzig, 1821.
- Mackinder, H. Democratic ideals and reality. L., NY, 1919.
- Mahan, A. The interests of America in international conditions. L., 1910.
- Parker, G. Political Geography and Geopolitics. L., 1994.
- Spengler, O. Politische Schriften. München, 1932.

Постъпила на 25. 04. 2001 г.

„MITTELEUROPA“ AND THE GREAT AREAS (GEOPOLITICAL DIMENSION OF THE CONTINENTAL KERNEL)

II. POLITICAL ORGANIZATION OF MITTELEUROPA — A TRADITION, CONTEMPORANITY AND PROSPECT

Marin Roussev

S u m m a r y

This article is a continuation of the publication in the last volume 93 of the Yearbook, where the classical term „Mittleuropa“ is used for indicating of the spatial kernel in Europe. This term images the character of one of the important for the world geopolitics Great Areas. The author wants to point out the geopolitical continuity in the behavior of the cultural and political subjects in Mittleuropa and its core — Germany and the German-speaking countries. The chronological and spatial frames of the German civilizational epistle in Europe are retraced. A secondary but quite important for Bulgaria opportunity is the defining of spatial correlations between Mittleuropa, The Balkans and Bulgaria.